

A szelídgesztenye táji, kultúrtörténeti és kertészeti vonatkozásai

Mottó: Valami elpusztíthatatlan, szelíd nyugalommal néz el a kopaszodó táj fölött, vissza az évezredek múltba, vagy talán a jövő évezred elé ...

Bölcs aggastyán, nem siet élni, nem siet meghalni.

Az Elő-Ázsiából származó szelídgesztenye ma mindenhol megtalálható Európában, ahol a szőlő megél. Plinius szerint a fajt az 5. században vitték be Görögországba, és innen terjedt el a Mediterránban, majd a rómaiak közvetítésével jutott el a kontinens más vidékeire is. E vélekedéssel szemben a kontinens számos vidékén, közöttük hazánkban is őshonosnak tartják. Kiterjedt állományait találjuk az enyhe klímájú területeken, Nagy-Britanniában, az Alpok déli völgyeiben és előtereiben, a Francia-középhegységben, Korzikán, Madeirán, illetve hazánk déli és nyugati hegységi-dombsági területein is. E tájakon nem pusztán erdőalkotó, tájkarakter-formáló, a táj esztétikai értékét növelő fafaj, de megjelenik a mesékben, a mondákban és nem utolsósorban fontos táplálék, speciális édeségek alapanyaga és gyógynövény is.

A Kaukázustól Portugáliáig elterjedt szelídgesztenye hazánkban különleges, ma már ritka előfordulású fafaj, amely talán a leggyönyörűbb gyümölcsfánk és a legfinomabb téli csemegét adja. Még a 20. század első felében is gesztenyeerdőkkel borított hegyoldalokról, kiterjedt gesztenyeligetekről számolnak be a tájleírások, és számottevő elterjedtségéről tanúskodnak a néprajzi leírások, illetve a gesztenyéhez kötődő népszokások is, mára azonban jelentősen megcsappantak az állományok.

„Vas, Sopron, Zala, Baranya megyékben, a Börzsöny hegységben, Szatmárban, Biharban a parasztok tulajdonában – minden gondozás nélkül – jelentékeny szelídgesztenye- (*Castanea sativa*) erdők vagy facsoportok voltak. A szelídgesztenye eredetileg a tölgyvel és gyertyánnal keverve fordult elő, de az ember a két utóbbi fát kiirtotta, a gesztenyét meghagyta, és szükség ese-

tén pótolta is.” – olvashatjuk a Magyar Néprajz II. kötetében.

„A gazdák termésüket messze vidékre vitték eladni. Szekerükön ott volt a gesztenyesütő serpenyő, s faluról falura járva sütötték a gesztenyét. A vasi gesztenyések eljártak Stájerországba, Sziléziába, a nagybányai gesztenyét Tokajig, Déváiig, Debrecenig hordták. Kassa még a 18. sz.-ban is vámot szedett a gesztenyés szekerektől. Lippai János 1667-ben különböző betegségek ellen ajánlja a gesztenyét. Több mint száz évvel később K. Mátyus István úgy nyilatkozik róla, hogy borkorcsolya, de akik sokáig gesztenyével élnek, megtetvesednek tőle. A nyelvünkben bajor-osztrák eredetű szó (szláv, olasz és latin származtatása nem fogadható el), s átvétele 1200 táján történhetett. Kérdéses azonban, hogy mi volt a magyar neve a 13. századig, amelyet már korábban is kellett ismernie a magyarságnak. A román ghistină a magyar nyelvből került át a románba, s magyar eredetűek azok az eszközök is, amelyeket a románok szüret alkalmával használnak” – írja a Magyar Néprajzi Lexikon.

Számos tájleírásban is találkozunk a gesztenyével. Az egyik legszebb, a táj hangulatát is érzékeltető sorok Illyés Gyula a Magyarokhoz c. kötetében olvashatók. „A falu, ahova készülök, ősi magyar település, helyét a Mecsek lejtőjén, a szelídgesztenye borította hegyek közt tán még maga Botond szabta meg, aki a monda szerint az erre húzódó foglalók vezére volt. ... Viszem a csomagot a patak partján, a cseresznyefák között, melyek ágai a gazdag terméssel úgy csüngtek lefelé, akár a szomorúfűz. A hegyekből leárad tompítón és kábítón a virágzó szelídgesztenye-erdők sűrű illata; édes ez az illat, édeskés és néha émelyítő, mint a meztelen meleg testé.

A falu felett jobbról is, balról is ősi szelídgesztenye-erdők terülnek, évszázados gyönyörű fák, koronájuk magasan az égbe nyúlik, vastag szélső ágaik barátságosan a földre könyökölnek. Mindegyik fa egy-egy külön birodalom, szakadatlan méhzsongással, rigófüttyel és elvillanó mókusokkal. A fák úgy állnak, mint századok előtt álltak (a szelídgesztenye igen lassan nő, ötvenéves

korában hoz valamirevaló gyümölcsöt), semmi ápolás nem kell nekik, évente mégis jelentékeny summát hullajtának gazdáik ölébe. Valóságos paradicsom ez, Magyarország legszebb tája, legalábbis abból, amit eddig én ismerek.”

Jóllehet a gesztenye sokféle hasznáról ismert, sohasem művelték intenzív formában, sem Európa más országaiban, sem hazánkban. Ismerjük előfordulását a hegyvidékeken, a kolostorkertekben, pl. St. Gallenban és Lippai Posonyi kertjében is. A 17. sz.-ban Lippai János pontos utasítást adott a gesztenye ültetéséről. A kolozsvári Hetilap 1853-ban a nagybányai gesztenye egy korábban és egy később érő fajáról tudott.

Csapody a gesztenyét 1959 évi cikkében a lombardiai azürkék égbolt verőfényes követeként említi. Írásából tudható, hogy a Sopron környéki szelídgesztenyésekről a legelső feljegyzést Sopron város 1540. évi községi jegyzőkönyvében találjuk. Ismerteti továbbá Sárközi András soproni mérnöknek 1787-ből származó, s egyben Sopron erdősegeiről készített legkorábbi térképét, amelyen a szerző gesztenyésnéként tüntette fel az Alsó- és Felső-Lövéreket, a Spangenzwald északi és délnyugati oldalát; a mai Károlymagaslat oldalában a sügrórsánc területén két elkerített foltot „Kasten Baumgarten” néven; Bánfalván a Házhegy-oldalt és az egykori pálos-, utóbb karmelita-kolostor feletti dombokat; a Várhely Tolvajárok felé eső oldalát; Ágfalva határát; végül Lépesfalva (Loipersbach) Ligeterdő (Au-wald) nevű erdőrezének szegélyeit.

A gesztenye tehát mint erdő és mint gyümölcsös is megjelenik a térképeken. Főző 1938 évi leírása is erre utal. Sopron környékén az Alsó- és Felső-Lövérek gesztenyései között nem pusztán gesztenyeerdőkről és az erdőségben szétszórtan előforduló gesztenyefákról számol be, de gyümölcsösként ültetettekéről is. Sopronbánfalván 14 kat. hold gesztenyésről, majd az erdei malomtól Ágfalva község felé vonuló területen 34 kat. hold gyümölcsös gesztenyésről tud, amelyeket a valaha kiterjedt ősgesztenyések akkori tanúiként említ.

* NYME Erdőművelési és Erdővédelmi Intézet

Táj- és természetvédelmi jelentőség

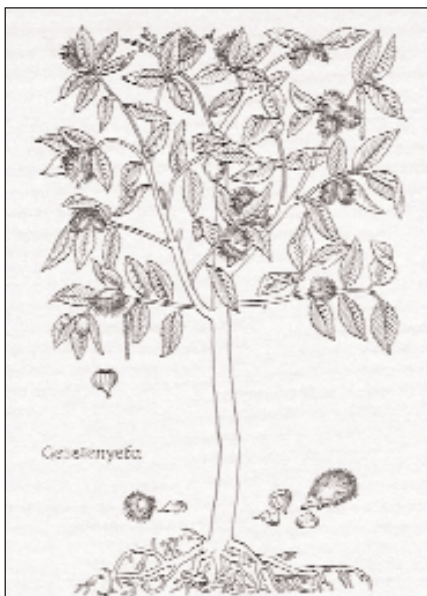
„A szelídgesztenye a legszebb díszfánk, amely tájésztétikai szempontból is több figyelmet és védelmet érdemelne. Teljes virágzásában olyan, mint egy drága, finomművű, harmonikus pasztellszínekben pompázó, antik virágszőnyeg, amelynek színeit művészi kezek válogatták össze. Fenséges szép virágcsokor az egész fa és a virágokat ellepő méhek zümmögése a legmélyebb áhítatot kelti a természet templomában. Ez a virágzás hónapokig tartó tavaszi ünnep: virágnász és lakomaasztal a méheknek” írja Főző 1938-ban.

A terebélyes idős gesztenyefák, a természetes erdők kiritikult maradványai, a ligetek, illetve az extenzív gyepes gesztenyésekertek és dél-Európában a teraszos ültetvények is különleges tájképi értékük és a hagyományos gazdálkodási módokat őrző élőhelyekként kerültek a természet- és tájvédelem hatósugarába.

A német szövetségi természetvédelmi törvényben az egyediség, a ritkaság és a ligetek vagy faegyedek különleges szépsége okán természeti emlékként védetté nyilváníthatóként tartják számon a szelídgesztenyéket. Olaszországban a „Foreste Casentinesi” Nemzeti Parkban teljesen tiszta gesztenyeállományok fordulnak elő. Franciaországban a „Cevennes” Nemzeti Parkban és a Massif Central déli nyúlványain, a Mont D'Ardeche Naturparkban teraszos gesztenyeültetvényeket találunk.

A hazai természetvédelem különös becsben tartott, emberi hatásra létrejött élőhelyei a fás legelők és a gesztenyeligetek. Az ÁNER besorolás felhagyott gesztenyeligeteket említ, mert a tradicionális gazdálkodási módok hanyatlása, az állományok kiöregedése, de leginkább az elmúlt évtizedekben fokozottan jelentkező gombakárosítók miatt a hajdani gesztenyeligetek jelentős hányadát ma már nem művelik. Tájképi értékük jelentős, és a gyepekben értékes fajok élnek. Különösen szépek a szőlőhegyek változatos térségeibe beékelődő ligetek.

Füzesi Krisztina és Gyarmati Zsolt Szőlőhegyi barangolások címmel a Természet Világában megjelent írásában a mozaikos tájszerkezetű, páratlanul változatos kultúrtörténeti és természeti értékeket hordozó területként említik a Kovácsi hegycsoportot, amely a Keszthelyi-hegység külön álló, vulkáni tevékenység révén létrejött része. „A lepusztulás, suvadás eredménye a hegység különleges természeti képződménye, a nyugati, délnyugati oldalon ki-

1. ábra: A gesztenyefa ábrázolása Plinius *Historia naturalis* c. művében

alakult, peremről lehasadt, megrepesztett bazaltoszlopokból álló, ún. 'bazaltutca', mely a Balaton-felvidéki Nemzeti Park fokozottan védett területe. Keletkezését a szél hatásának tulajdonítják, mely a bazalttakaró széle alól kifújta a homokot, így a hatalmas tömbök a függőleges repedések mentén kibillentek”. A szőlőhegyek változatos felszínborítású zónájában „az extenzíven művelt területek közötti szórványgyümölcsösök alatti kaszálók, a gesztenyeligetek, a hegyoldalon csörgedező patakokat kísérő cserjés, fás ligetek, az erdőszegély közelében mezsgyékkel határolt parcellák közötti kaszálórétek számos ritka növény- és állatfaj éltetői”.

Előfordul a gesztenye a Tokaji Nagy Kopasz hegyen is, ahol a természeti értékek nagy része a déli száraz, meleg oldalon koncentrállódik. Növényzetében molyhos-tölgyes bokorerdők, virágzadag gyepekkel váltakoznak, a hegylábi részeken pedig a löszre jellemző törpe-mandulások ékelődnek be a szőlőteraszok közé. Növényritkaságai közül néhány – mint például egyesek az itt élő tizenkét orchidea fajból – mára a filoxéra pusztítása után parlagon hagyott szőlőparcellákon is megtelepedett. A hegy északi oldalán hárs-kőrös és gyertyános-tölgyes erdők vannak, szelídgesztenyefolttal és kaszálórétekkel tarkítva.

A Zengővárkony határában elterülő, védett ősgesztényés, Magyarország legnagyobb, 12 ha kiterjedésű szelídgesztenye-erdője 300–400 éves fákat is őriz. Felsőtőtfalu környékén is találunk gesztenye-famatuzsálemeket. Különösen értékes az 500 éves, 22 m magas és 8 m kerületű védett példány. Méltán híres a

babócsai szelídgesztenye is, amelynek mellmagassági kerülete: 594 cm, magassága: 21 méter. A falu határában a Basa-kertben áll ez a hatalmas matuzsálem, amelyet sajnálatosan megtámadott a kéregrákot okozó gomba, így hatalmas ágai közül évről-évre újabbak száradnak el, pusztulása megállíthatatlan. Értékes egyedi tájértékek és helyi védelem alatt álló faegyedek továbbá a bocföldei, a surdi, a nagykutasi, a pákai és a vorhotai gesztenyematuszálemek.

A szelídgesztenye fontos élelmi-szer és különleges csemege és gyógynövény

Európában a gesztenye az enyhe klímájú hegyvidékeken fő élelemforrás volt. Franciaországban a Cevenne-i gesztenyések már a 14. századi források szerint is jelentős szerepet játszottak a lakosság ételmezésében. Itt a hegyvidékeken a 17. századig a kenyeret egyáltalán nem ismerték, viszont a mezőgazdaságilag hasznosítható földterület 90%-át gesztenyeültetvények tették ki. Hasonlóan jelentős volt a gesztenye, mint táplálék az olasz és a svájci Alpok melegebb völgyeiben. A szárított gesztenyét liszté őrölték és kenyeret sütöttek belőle, ezért is nevezték a „szegények kenyerének”. Azt tartották, hogy egy fa termésével egy ember át tud telelni. Ezért a hegyi falvakban minden lakónak egy gesztenyefa termését kiutalták élelemtartalékként. A gesztenyével a leírások szerint jószágot is hizlaltak ott, ahol a gesztenye kiterjedt állományokat alkotott. 1340 in Schwyz kantonban 1340-ban, Weggis és Walchwil leírásaiban 1378-ból fennmaradt mondákban találták a gesztenye első írásos említését.

Korzikán a gesztenyét kenyérfának nevezték. Itt a 16. századból származik a rendelet, amely szerint mindenkinek évente négy fát (gesztenyét, olajfát, vagy fűgét) kellett ültetnie. A sziget északkeleti magasabb régióiban a gesztenye vált jellemzővé. Erről kapta a vidék a Castagniccia nevet.

A szelídgesztenye fogyasztása a Kárpát-medencében a neolitikumtól kezdve ismert. A 19. században még jelentős népi kereskedelem folyt a nyugati határszélen és Erdélyben. „A vasi gesztenyét Stájerországba vitték eladni, a nagybányaival Dévágig, Tokajig kereskedtek, hátikosárban; szekéren Máramaros havasi falvaiba, Bukovinába hordták el. A gesztenyesütők a legutóbbi időig a budapesti utcák, a vidéki városok jellegzetes alakjai voltak. Baranyában átluggatott serpenyő a használatos sütőedény” írja a gesztenyések

néprajzi vizsgálatában Dömötör 1961-ben. Mindazonáltal Magyarországon a gesztenye kiegészítő élelem, desszertként fogyasztott csemege ma is és az volt a történelem során is. A hazai édes-séget, a gesztenyepürét a német internetes lexikon magyar specialitásként említi.

Nagybányán a szelídgesztenye volt az a nemes gyümölcs, amellyel a város tanácsa az erdélyi fejedelmeknek és magasabb beosztású főuraknak igyekezett kedveskedni. A feljegyzések szerint a város ebből a ritka gyümölcsből ajándékozott 1642-ben I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek is. Mátyás király kedvenc étele a gesztenyével töltött kappan volt. A palotában a gesztenye kedvelt csemegének számított, sütvé és mézzel ízesítve fogyasztották.

A gesztenyét leggyakrabban lyukas aljú, nyeles serpenyőben sütötték. Leírások szerint azonban a gesztenye mártások, köretek, desszertek kedvelt alapanyagaként is szolgált. Egy XVI. századból származó francia recept szerint húspótló böjtös napokon is előszeretettel használták tojás és sajt hozzáadásával vagdalt készítéséhez. Egyes vidékeken a gesztenyét, mint a szilvát, megaszalták, s mikor enni akarták, vizet forraltak, és a gőz fölé helyezett hálóra rakták, ahol megereszkedett, s olyan lett, mintha frissen szedték volna. Máshol burgonyaként főve ették, de megdarálva, a kemencében jól kiszáritva lisztet is készítettek belőle. A gesztenyelisztet vízben, tejben megőzve fogyasztották. Nagybányán – ahol korábban és később is erő fajtáiról tudunk – zöld burkával hordóba taposva júniusig eltartották. Vas megyében a gesztenyelisztből kását készítenek.

A gesztenyét azonban nem pusztán a termékért tartjuk nagy becsben. Leveleiből csersavakban gazdag, összehúzó hatású tea főzhető, köhögés és asztma ellen hatásos. A gyógyászatban a reuma ellen is alkalmazták. Emellett egyéb felhasználása is ismert, levele alomnak kitűnő, s toll helyett még századunk elején is párnába tették.

Geszténye a mondákban, a mesékben és a népszokásokban

A görögök Zeusz makkjaként is nevezik. A rómaiak azt tartották, hogy az emberi megtelepülés számára azok az optimális területek, ahol a gesztenye megél. Plinius így ír a gesztenyéről: „A gesztenyét dióként is szoktuk emlegetni, pedig a makkok között sokkal megfélelőbb helyen lenne. A gesztenyét jól felszerelt bástyafal, tüskés héj védelme-

zi. Ez a makkokat csak részben takarja. Mily nagyszerű dolog az, amelyet a természet ekkora gonddal rejtett el. Némelyik burokban egyszerre hármat is. ... Pörkölvé szívesebben fogyasztják, akár örölvé, akár másképp. A nők számára egyféle kenyérpótlék böjtölés idején”.

Az egész Európában ismert szólásmondás: „Mással kapartatja ki a gesztenyét” eredetét La Fontaine: A majom és a macska című meséjében találjuk. „A furfangos majom, Bertrand, rábeszéli gazdája macskáját, Ratont, kaparjon ki a tűzből néhány szem gesztenyét. Raton enged a kérésnek, és három szem gesztenyét kiszed, melyek azonban Bertrand hasába kerülnek. Jön a szolga, és mindkettőjüknek odább kell állnia. Szegény macskának, aki megdolgozott a gesztenyéért – üres hassal”.

A monda szerint Magyarországon a szelídgesztenye Mátyás király idejében, a XV. században vált ismertté. Beatrix királyné hozta magával Itáliából. A néphagyomány szerint Károly Róbert király öt szelídgesztenye-erdőt telepített Nagymarosra. Erdélyben Nagybánya és környékén Misztótfalu és Felsőtótfalú (Giródtótfalu) között 450 ha-on terem ez a ritka gyümölcs. Kiss Jenő költő a fák eredetéről gondolkozik „Gesztenyésben” című versében.

*„Kíváncsi volnék: e hegylaji tájra
hogyan került dús, büszke messzi fája!
Hő napnevelte, barna bőré édes
termése hogy szokott e táj egéhez?
Ültették?*

*Vagy talán nyílt iszákja alján
egy bányász hozta, vándor, régi talján,
s a földbe vajt szem – otthonát idézve
– kitört a napra, ágat tárt az égre?”*

Tény, hogy a gesztenye nyomain már a kiscányai kővületek között is megtalálhatók. A monda szerint azonban csak a középkorban került ide, a Földközi-tenger térségéből. A szelídgesztenye természetéről az eddigi feltárt első adatok 1628-ból származnak.

A néprajzi feljegyzésekből tudjuk, hogy a magántulajdonban lévő gesztenyefák termését mindenszentek után bárki szabadon gyűjthette. A gesztenye összegyűjtéséhez és a kupacsból való kiszabadításához mediterrán típusú eszközöket, fakalapácsot, facsipeszt használnak. A falvakban Mindenszentek estjén hagyományosan megsütötték a gesztenyét, s ezzel ajándékozták meg a halottak emlékére harangozó legényeket. Zalában a felfűzött gesztenyét verembe rakják s pünkösdi délutánján az utcán az idősek és gyerme-

kek szertartásos komolysággal fogyasztják el.

Az elfeledett népszokások felelevenítéseként és mind több helyen szerveznek gesztenyefesztivált, gesztenye-ünnepet. A Hargita Népe 2005-ben számolt be a homoródkarácsonyfalvi Szelídgesztenye Fesztiválról, ahol a millennium emlékére ültették száz éve a szelídgesztenye-ültetvényt. A Dungó Kulturális Egyesület által szervezett rendezvényen a gesztenyeültetvény ismertetése, íjászbemutató, vetélkedők, gesztenye- és kürtöskalácsütés várta az érdeklődőket. Este szelídgesztenyéből zárta a rendezvényt.

A Teleki Ház honlapja a nagybányai gesztenyeünnepről számol be, amely 1993 óta a város napja. A „Ház-sarok” névre keresztelt helyszínen egy magyar nevezetű, valamint egy honfoglalás kori ruházatba öltözött fiatalember várta a közönséget, lehetett íjazni, volt élő népzene és néptánc, utcaszínház, 2005-ben már koncertek és bűvészbemutató is, esténként pedig vetítővászonon lehetett követni a régi Nagybányát bemutató képsorokat.

Szelídgesztenye-ünnepet tartanak a Lővérekben is. 2006. október 15-én a Sopron melletti Ágfalván várták a vendégeket látványos felvonulásra, gesztenye-ételek bemutatására. A rendezvényre hívó internetoldalon olvashatjuk: „Szelídgesztenyefa-ágyban olyan az álmod, mint boroshordóban az óboré. Édesdeden alszol, s oly szelíden, hogy még az álmodban reád szálló éjszakai lepkéknek sem tudsz ártani (még véletlenül sem!), s oly mélyen, hogy még az ítélet harsonája sem tudna kiugrasztani az ágyadból. S mindez azon egyszerű tényből fakad, hogy a szelídgesztenye fájából rendszert boroshordókat és koporsókat készítenek a mesterek.” Dudás Attila 2001.

„A szelídgesztenye tehát az élet legmélyebb rétegeivel van kapcsolatban és nem csoda, hogy az akár 1000 évig élő fát, bárhol termelt, mindenhol kultikus áhítattal tisztelték Örményországtól hazánkig. Nekünk, soproniaknak különösen kedves a gesztenye és ez a vonzalom egyrészt a régi gesztenyesütőknek köszönhető, akik a Várkerületen állva kinnálják portékájukat, másrészt köszönhető a várost körülölelő Lővéreknek.”

Jogsegély szolgálat

**Dr. Derzsenyi
Tibor**

Telefon: (30) 908 2812